

BLEFAS VARDU KULTŪRA

Jeanas Clairas ("Kultūros barai" Nr 7-8)

2010-08-26 08:43

Kai atradau tarp senų savo failų šį tekstą, nebejotinai nutariau jums duoti paskaityti: tai svarbu. Tai labai aktualu. Kai dvasinę kultūrą užgožia materialioji, vizualinė, – dvasia nebereikalinga. Vizualumo tiek daug, kad akys raibsta, o siela lieka tuščia, išsekinta. Kai civilizacija išduoda dvasingumą, ji ima nykti. Ką ir matome šiuo gyvenimo laikotarpiu.

Kalbėti apie didįjį meną reiškia siūlyti tam tikrą hierarchiją, lyginti. Į galvą ateina priešprieša aukštasis žemasis menas, jau senokai įsitvirtinusi kritikos terminologijoje. Ją paskatino debatai, XIX a. išiplieskę tarp etnologų ir sociologų. Tada ir buvo supriešinta civilizuota baltųjų ir primityvi kolonizuotų tautų kultūra.

Naują, šiandien visuotinai įsigalėjusią reikšmę ši dichotomija įgavo prieš porą dešimtmečių, kai Niujorko moderniojo meno muziejus (MoMA) surengė parodą „Aukšta ir žema“ (1990): greta klasikinės, elito kultūros (tapybos, skulptūros ir kitų aukštajai kultūrai priklausančių kūrinių) buvo eksponuojama populiarioji, „žemumos“ kultūra (komiksai, grafitai, karikatūros, reklama, antrarušiai filmai, popmuzika) – gal taip buvo mėginama suartinti dvi priešybes?

Lotynų kalbos veiksmažodis *colere* turėjo dvi pirmines reikšmes: (į)dirbti ir apgyventi. Kultūra – kaip gebėjimas apgyventi pasaulį, paversti jį gyvenamu. Kultūra – kaip čia esanti būtis (Dasein). Bet vis dėlto ne ji, o kultas suteikė žmonėms galimybę apgyventi pasaulį.

Kultūra – tai tik nuokrypis nuo kulto, silpstanti jo išraiška. Dievai, apgyvenę (*colere*) tam tikrą vietovę, tapdavo jos saugotojais, tos „vietos dvasiomis“. O žmonės savo ruožtu išpažindavo dievybės, apsigyvenusios jų žemėje, kultą. Žemėje, kurią jie pirmiausia įdirbdavo ir apsėdavo, o jau tada imdavosi „sėti“ ir puoselėti save. Ši pirmąją kultą, glaudžiai susijusį su sakralumu, Ciceronas vadino *cultura animi* – „dvasios ugdymu“. Šis gražus terminas, deja, atrofavo ir liko tik „kultūra“. Tačiau šv. Ambraziejaus veikaluose vis dar randame *cultura animi*...

Pirminė sakralioji „kultūros“ reikšmė pamažu sunyko. Su ja nusitrynė ir apgyventi bei įdirbti reikšmės – mes jau seniai nesame apgyvenę pasaulio, nebėra ir tikrųjų žemdirbių. Liovėmės ugde dvasią. Thomo Manno romane „Daktaras Faustas“ Mefistofelis sako: „Nuo tada, kai kultūra atsiskyrė nuo kulto, kad užimtų jo vietą, ji virto niekalu.“ Šiandien kultūrą suvokiame kaip žmogaus kultą, kurį susikūrėme, kai dievai nuo mūsų nutolo. Tai stabmeldystė, žmogaus garbinimas.

Mikelandželo. La Pietà

Manno romane velnias ironiškai šypsodamasis konstatuoja: žmonių aukštinama kultūra – tai atliekos, net ne likučiai, o tiesiog šiukšlės. Thomas Mannas buvo protestantas, bet ir katalikas Thomas Stearnsas Eliotas tais pačiais 1945-aisiais išdėstė panašią mintį: „Jokia kultūra neprasidėjo arba nesiplėtojo be sąsajų su religija.“ Pasaulietinė kultūra ir jos kūriniai – literatūra, dailė, muzika – aukštinantys vien žmogų, atsidūrė aklavietėje.

Kokią prasmę šiandien turi muziejus, istorinis paveldas, meno kūrinių kolekcija ir visa, kas vienaip ar kitaip šlovina save, – tos nuolatinės vis labiau sekinančios pastangos patraukti dėmesį? Kuo daugiau apie tai mąstau, kuo senyn einu, atitarnavęs muziejuose keturias dešimtis metų, tuo labiau man knieti atsakyti – jokios.

Walteris Benjaminas yra kalbėjęs apie meno kūrinio aurą ir jos praradimą techninės reprodukcijos laikais: tik čia ir dabar, hic et nunc, esantis kūrinys – toks, kurio negalima nei kilnoti iš vietos į vietą, nei reprodukuoti, – išsaugo sakralumo aurą. Ši filosofo mintis priartina jį prie XIX a. pabaigos antropologų, tokių kaip Rudolfas Otto, studijavusių numinozinius potyrius, t. y. dievybių (numen ir numina) apraiškas įvairiose vietovėse. Šiandien tokių vietų nebėra – aura išnyko, profaniškuose mūsų muziejuose nebeliko nei numen, nei numina. Vien tik griuvusių krūva po žemės dalybų.

O ir muziejai, į ką jie panašūs? Būsimasis Šiuolaikinio meno muziejus Mecco mieste savo formomis primena greitkeluose išsibarsčiusius restoranus Buffalo Grill. Šiandien architektams muziejų statyba yra tikras galvos skausmas. Kam jie skirti? Kam reikalingos šventyklos, visiems aišku. Mokyklos arba stotys – taip pat. Tačiau kokią prasmę turi rinkinys daiktų, išplėstų iš pirminės erdvės ir išdėliotų bet kaip, per daug nesukant galvos dėl jų reikšmės? Subtilusis, išmintingasis Paulis Valéry apibūdino muziejus taip: „Alinantis darbas... barbarybės... nežmoniškumas... padrikumas...“ Mums aišku, kas yra katedra – jos paskirtis iki menkiausių detalių nulėmė statinio formą.

Pikaso. Žmogus

Pirmiausia būdavo pasirenkama statinio orientacija pasaulio šalių atžvilgiu – ne atsitiktinai, o pasitelkus seną kaip ir pati žmonija geomantiją. Tada atsirasdavo visa kita: kluatras, tarsi uždarantis pastatą savyje ir atskiriantis nuo visko, kas pasaulietiška, deambulatorijus, transeptas, katechumenus pasitinkantis portikas, o po altoriumi – kripta, martyrium, kurios centre ilsisi šventojo palaikai. Vėliau, įtikėjus, kad Apšvietos spinduliai išsklaidys prietarus ir įveiks socialinę nelygybę, vėl atsigręžta į antikinius statinius. Jie buvo paversti dailės galerijomis, primenančiomis olandų meno prekeivių salonus – paveikslai būdavo kabinami atsitiktine tvarka, trimis ar keturiomis viena kitą dengiančiomis eilėmis.

Amerikoje žinių troškulys tapo impulsu statyti graikiškų šventyklų kopijas, skirtas klasikinei kultūrai – naujam jaunąsios demokratijos dievui. O kaip šiandien turėtų atrodyti žemojo meno muziejus?

Kaip geležinkelio stotis, įlaipinimo salė, mašinų skyrius, deambulatorijus, laukiamasis, gigantiškas prekybos centras, refektorijus? O gal kaip betoninis bunkeris, kaupiantis kūrinius lyg koks Bazelio Schaulager? Norint rasti tinkamą formą, pirmiausia reikėtų suvokti, kokią prasmę turi sanaupta daiktų, netekusių pirminės ir, tiesą sakant, nebeturinčių jokios galios.

Nuo kulto pereita prie kultūros, nuo kultūros – prie kultūriškumo, nuo dievybių atvaizdų – prie meno simuliakrų, nuo meno kūrinių – prie atliekų... Štai taip mes pamažu, per kokius keturiasdešimt metų, nusiritome iki kultūriškumo lygmens: kultūros verslo, kultūros prekių, kultūrinių atostogų. O juk buvome gana aukštai – gal ne aukštojoje kultūroje, ir vis tiek ieškojome Dievo ar transcendentinio jo pakaitalo, prasmės, gal net išsigelbėjimo. Bet kokiu atveju tikėjome išlikimu. Praradusi sąsajas su religija ir atleista nuo pareigos suteikti prasmę, kultūra turėjo tapti žmonėms aukščiausia pramoga.

Deja!

Buvome nublokšti žemėn, kur leisgyviai, bet vis dar krutame, pavergti technologijų tironijos ir maitinami pažadais apie vis ilgesnę senatvę, nors krūpčiojame nuo pirmo

pasitaikiusio gripo viruso. Kultūriškumo etapas taip pat artėja į pabaigą – netrukus pasieksime išviečių arba, Thomo Manno žodžiais, „atliekų“ lygmenį. Tuo įtikina Jeffas Koonsas, Damienas Hirstas, Janas Fabre, Serrano su savo „Myžalų Kristumi“, o su jais ir įprastas ekskrementų palydovas, bekvapis jų antrininkas – auksas, t. y. spekuliacijos, meno mugės, skandalų, ekscesų ir nešvankybių kupini aukcionai. Tarsi kasdieninę litanią girdime – „įmonės kultūra“, „konfliktų kultūra“, „socialinių santykių kultūra“, net „futbolo aikštės kultūra“, lyg šitaip galėtume nuslėpti atsivėrusią beprasnę tuštumą. Šimtus kartų per dieną kartojamas žodis kultūra – tai tik įprotis, bendrijos, grupės ar gaujos išraiška, pasyvi reakcija, paskutinį kartą virptelėjusios simpatijos ar antipatijos, nevalingas raumenų trūkčiojimas. Anksčiau kultūra reiškė universalumo siekį, šiandien iš jos liko nevalingas gestas ar žodis, sąlyginio reflekso sukeltas seilių išsiskyrimas ar pasitenkinimas. Žodinei visuomenei kultūra padėjo siekti pažinimo ir net suvokti tai, kas nepažinu, kas slypi anapus žodžių ir veiksmų. O mūsų „kultūros“ proveržis liudija, kad tikroji kultūra baigia sunykti, išgaruoti, nuvertėti. Žemoji kultūra seniai prarijo aukštosios likučius. Puikus to pavyzdys – televizijos kanalas „Arte“, Velykų pirmadienį pasiūlęs žiūrovams Haendelio „Mesijo“, nuostabaus sakralinės muzikos kūrinio, šiuolaikišką pastatymą (išniekinimą): finansininku virtusį Kristų teisia pretorius, savo ruožtu įkūnijantis bendrovės administracinę tarybą. Vėliau, likęs vienas viešbučio kambarėje, Kristus nusižudo – šią sceną „įrėmina“ dvi kojų plovimo apeigos.

Vangos „kerai“ įkultūrinti

Netikrą kultūros religiją ir varganą žmogaus kultui pašvęstą šventovės pakaitalą, t. y. šiuolaikinio meno muziejų, išpranašavo Malraux, savo meno filosofijos veikaluose, išleistuose pirmaisiais metais po karo, išskleidęs įsivaizduojamojo muziejaus koncepciją. Iš kultūros pareikalauta to, ką galėjo duoti tik kultas. Pagal Malraux meno filosofiją, menas yra mirusiųjų garbinimas – tai juodomis skraistėmis apsigobusios Teruelio moterys, gedinčios nužudytų respublikonų, arba Overnė kalnų moterys, raudančios kritusių partizanų. „Lozorius“ yra geriausia jo knyga. Šio didžio

rašytojo kultūros politika paskatino Prancūzijos dvasinę katastrofą, vykusią anksčiau minėtais etapais: nuo kulto prie kultūros, nuo kultūros prie „kultūriškumo“.

Malraux išvelgė mene paskutinę galimybę priartėti prie sakralumo, prarasto mirus dievams, ir teigė, kad tik po dievų mirties menas gali visapusiškai atsiskleisti (žr. antrąją trilogijos „Dievų metamorfozė“ tomą „Nerealusis“). Toks formų pasauliui pritaikytas hėgelizmas leidžia žmonijos istoriją interpretuoti teleologiniu aspektu – menas tampa jei ne Antruoju atėjimu, tai bent jau profanišku Paskutiniojo teismo pakaitalu, paremtu kūryba.

Kas tasai absoliutusias meno kūrinys Malraux metamorfozių grandinėje, pagal kurią antikinės dievų skulptūros virsta gynosiomis moderniojo meno formomis? Anaipol ne koks nors nežinomas Balzaco šedevras ar metafizinė drama. Tai paprasčiausios patyčios, kurių šiandien apstu: Picasso parašas virsta prekės ženklu, nevykusių moderniojo genijaus atspindžiu, padedančiu geriau parduoti automobilius „Citroën“; Luvro muziejus atsisako savo vardo ir išnuomoja kolekcijas valstybei, kurioje triumfuoja vergija. Malraux įsivaizduojamasis muziejus, sutelkiantis visų laikų ir visų religijų kūrinius, atleistas nuo prievolės iliustruoti tikėjimą, nešlovina žmogiškojo genijaus – veikiau jį pašiepia, sudarydamas sąlygas paversti meno kūrinius paprasčiausiomis prekėmis. Malraux metamorfozių grandinė baigiasi ne žmogaus kūrybos šlove, o purvinomis atliekomis.

Mažo kreditingumo paskolos, kreditų vertimas vertybiniais popieriais, „Ponzi,o schema“¹ – šie terminai, dar vakar buvę nežinomi, mirga spaudoje kaip ženklai, liudijantys, kokiais katastrofiškais laikais gyvename. Ant Babilono rūmų sienos puotos metu atsiradusį mistiškąjį užrašą „Suskaičiuota, pasverta, padalyta“ (Mane, thecel, phares)² pranašas Danielius aiškino kaip žodžius, skelbiančius imperijos žlugimą.

Netikėtą jos griūtį sukėlė nesibaigiančios puotos ir be saiko eikvojami turtai.

Dabartinė krizė taip pat kilo dėl nenumaldomo finansinio godumo. Kitas svarbus panašumas – šventenybių išniekinimas: bibliiniame epizode jis labai ryškus (šventųjų taurių profanacija), bet, geriau įsiziūrėjus, matyti ir šiandienos kontekste, nes daiktai, anksčiau naudoti kulto reikmėms, virto kultūros nuosavybe, juos galima ne tik eksponuoti kaip estetinius objektus, bet ir paleisti į apyvartą, spekuliuoti jais kaip komercinėmis prekėmis.

Šiuolaikinio meno kūrinys reklamuojamas ir parduodamas kaip bet kuris kitas daiktas. Pavyzdžiui, veršiukas – įsivaizduokime jo skerdeną, perpjautą išilgai į dvi dalis ir pamerktą į formalino vonelę. Tarkime, šis susidomėjimą keliantis objektas turi autorių ir staiga virsta meno kūrinium. Vadinasi, jį reikia „paleisti“ į meno rinką. Kaip tą padaryti? Kaip „sukurti vertę“ iš nieko ir parduoti vieną egzempliorių už kelis milijonus eurų? O dar ir pakartoti, jei tik įmanoma, šį biznį su kitais egzemplioriais. Kas suteiks kreditą, kas patikės kūrinio sėkme, kas išdrįs investuoti?

Pavyzdžių, kaip sukurti vertę iš nieko, pasitelkus vien finansines manipuliacijas, galime pasisemti iš rizikos draudimo fondų (angl. hedge funds) ir kreditų pavertimo vertybiniais popieriais. Įtartinę kreditą sumaišome su keliais patikimesniais. Damieno Hirsto darbą („skerdeną“ formaline) pastatome greta Josepho Beuyso kūrinio arba,

dar geriau, šalia Roberto Morriso – tai jau akredituoti autoriai, vertybinių popierių rinkoje turintys AAA arba BBB vertinimą ir ne tokie rizikingi kaip didelio pelningumo obligacijos. Pristatome mūsų kūrinį kelioms privačioms galerijoms, puikiai perpratusioms sistemą ir turinčioms patrauklų komercinį „fasadą“ – tokioms, kurios sugebėtų tarp savęs pasidalyti riziką, susijusią su abejotinos vertės kredito priėmimu į savus „žirgynus“. Šis inicijuotųjų branduolys, apimantis akcininkus, kurie finansuoja projektą, ir suteiks pradinį kapitalą. Tolesnis žingsnis – pažadame didelį pelningumą, t. y. nuo 20 iki 40 proc. už pardavimą.

Skirtingai nuo ilgalaikiškumu grindžiamos tradicinės meno rinkos, ši investicija atsipirks, tikėtina, per ypač trumpą laiką, tarkime, per kokius šešis mėnesius. Tuo atveju, jeigu aukcionuose neatsirasų kliento, galerija gali netgi įsipareigoti perpirkti kūrinį už įsigijimo kainą, padidėjusią tik nedidelėmis palūkanomis. Galiausiai lieka apvainikuoti mūsų kūrinį ir įkasti kertinį šios piramidės akmenį: padedami kokios nors viešosios institucijos, pavyzdžiui, muziejaus (panašiai šalies nacionalinis bankas savo aukso atsargomis užtikrina pinigų leidybą), surengiame menininko parodą, kurios išlaidas padengia menininką remianti galerija ar galerijų grupė. Istorinis muziejaus paveldas tarsi nacionalinio banko aukso atsargos užtikrina naujoko vertę. Antai Luvre eksponuojamų Jano Fabre's darbų vertę garantuoja jų panašumas į pirmųkščius aukurus, o paslaptingojo kino³ paveikslas tampa itin vertingas dėl kaimynystės su Džokonda.

Žinoma, šiame procese sąvoka „vertė“ nereiškia estetiškos vertės, kuriai atsiskleisti reikia laiko, todėl kūrinys turėtų būti vertinamas kaip „finansinis performansas“, pagrįstas trumpalaikiškumu, o ne estetiškos kritikos principais. Kaip ir Ponzi, o grandinėje, pralaimi tas, kuris nesugeba laiku atsikratyti kūrinio, t. y. jo perparduoti. Paskutinis praranda viską.

Staigiai ir visu smarkumu užklupusi krizė verčia mus norom nenorom susimąstyti, kokią prasmę turi nesuskaičiuojama daugybė mūsų ekonomikos produktų – nuo dantų pastos iki visureigio, gaminamų pašėlusiais tempais. Klausdami save, kokia šių daiktų prigimtis, funkcijos ir prasmė, negalime nemąstyti ir apie meno kūrinius – kokią reikšmę turi meno kūrinys merkantilioje visuomenėje, kuri iš meno laukia naujovių arba, kaip anksčiau jas vadindavo, „avangardo“, panašiai kaip iš automobilių sektoriaus ar ledų pramonės?

Žodynas, kurį vartoja nematerialioji ekonomika („fizinio svorio neturintys“ nematerialieji aktyvai, „intelektinės nuosavybės“ ar „kognityvinio kapitalo“ valdymas ir t. t.) perteikia tam tikrą platoniską nostalgiją: virš realių realios ekonomikos kūnų sklando bekūnis virtualių mainų vaizdinys, atklydęs iš Idėjų pasaulio.

Būtent čia menas, didysis Menas, atsiradęs iš aukštosios kultūros, gali paliudyti krizės prasmingumą. Nes jis negamina idėjų, negeneruoja elektroninių transakcijų, nekuria virtualių verčių – menas kuria materialius, apčiuopiamus, substanciją turinčius objektus. Ir šie objektai priklauso ne intelektinei nuosavybei ar kognityviniam kapitalui, bet dvasiniam kapitalui. Šio termino nematerialiosios ekonomikos terminijoje nėra.

O būtent jis sukuria skirtumą. Kas liks iš šiuolaikinio meno kūrinio, jeigu atmesime akreditavimo procedūras, sandorius, pridėtinės vertės kūrimą – visa tai, kas paverčia jį šiuolaikinio meno kūrinium?

Babilonas sugriuvo ne tik dėl turtų pertekliaus, bet ir todėl, kad kulto reikmėms skirti daiktai prarado pirminę paskirtį ir tapo pasipelnymo šaltiniu. Imperijos griūtį paskatino puotos dalyvių godumas ir šventvagiavimas – į taures, pavogtas iš Jeruzalės šventyklos, jie pilstė vyną.

Pašaipiai manęs paklausite – „Jūs turbūt siūlote grįžti prie kulto?“ Taip, bet aiškiai nustatyta prasme. Baudelaire'as sakė, kad vaizdų kultas – jo „didžioji, vienintelė, primityvioji aistra“. Jis kalbėjo ne apie vaizdinę kultūrą, o apie kultą.

Kultas, kurį jis priskyrė Rubensui, Delacroix ir kitiems, nėra žmogaus garbinimas, tai mėginimas per kūrinį, sukurtą žmogaus rankų, prisiliesti prie begalybės, kuri, poeto teigimu, prisiartina prie dieviškosios amžinybės krašto, sukūkčioja ir miršta. Toks kultas yra reiklus kaip įsakai tikintiesiems – jo nevilioja kultūros teikiamos pramogos ir bergždžias kultūriškumas.

Pakartosiu savo klausimą: kam reikalingi mūsų muziejai? Kokia jų prasmė?

Būsime labiau išprusę už anuos irokėzus, kurie prieš kelerius metus pasiekė, kad vienas muziejus gražintų jiems kaukes, užuot jas eksponavęs, nes jos nėra skirtos paprastų pasauliečių akims? Jausimės toliau pažengę už pirmykštes tautas?

Antai Paryžiaus Quai Branly muziejus, siekiantis „kultūrų dialogo“ dažnai kulto nenaudai, priešinasi Vanuatu gyventojų ir Australijos aborigenų siekiui, kad nebūtų eksponuojami daiktai, kurių šios tautos „meno kūriniais“ nelaiko ir nori juos susigražinti.

Pasirodysime ne tokie subtilūs kaip izraeliečiai, kurie Jeruzalės Yad Vashem muziejuje šalia ekspozicijų salės atvėrė maldos salę? Ne tokie humaniški kaip Meksiko etnologijos muziejaus lankytojai, paprašę leidimo pasimelsti prie kai kurių eksponatų? O gal, vadindami save „išsilavinusiais“, „apsišvietusiais“ žmonėmis, ir toliau pardavinėsime aukcionuose daiktus, amžių amžiais laikytus religiniais, tam, kad vėliau galėtume eksponuoti juos ateities muziejuose?

Nusileidimas nuo aukštosios kultūros prie žemosios Vakarų pasaulyje turi ir kitą atitikmenį – tai nusileidimo į pragarą istorija.

Išvertė Jurgita POČIŪTĖ.

Apie autorių: Jeanas Clairas (g. 1940) – prancūzų meno istorikas ir kritikas, buvęs ilgametis Paryžiaus Picasso muziejaus direktorius, nuo 2008 m. – Prancūzų akademijos (Académie française) narys. Iš žymiausių darbų minėtini tekstai apie Balthusą, Cartier-Bressoną, Duchamp'ą, Giacometti. 2008-aisiais Prancūzijoje pasirodžiusioje knygoje „Muziejų krizė“ (Malaise dans les musées) polemikos ir aštraus žodžio nevengiantis Clairas, neretai vadinamas vienu iškiliausių Europos intelektualų, įtaigiai aprašo „sergančią“ šiuolaikinę kultūrą, kuri muziejus pavertė „pramogų parkais“, o iš meno reikalauja kuo didesnio

pelno ir kuo greičiau. Šiame straipsnyje meno kritikas dar kartą grįžta prie jam svarbios temos – nagrinėja šiuolaikinėje kultūroje atsivėrusią prasmių tuštumą.

1 „Ponzi'o schema“, pavadinta sukčiaus Charleso Ponzi'o vardu, yra apgaulinga investavimo sistema – investuotojams siūloma nenormaliai didelė grąža, kuri sumokama iš vėlesnių investuotojų pinigų, o ne iš realaus akcijų prekybos pelno. Tai ir yra vadinamoji finansinė piramidė (vert. past.).

2 „Suskaičiuota, pasverta, padalyta“ – mistiškieji žodžiai, atsiradę ant Babilono rūmų sienos per puotą. Jų reikšmę karaliui Baltazarui išaiškino pranašas Danielius.

Danieliaus knygoje rašoma, kad tą pačią naktį Babiloną užėmė medai ir persai.

3 Yanas Pei Mingas – kinų menininkas, kurio paveikslas „Monos Lizos laidotuvės“ buvo eksponuojamas Luvre 2009 m. vasario 12 – gegužės 18 dienomis (aut. past.).

.....

Šaltinis: <http://www.lrytas.lt>